

INGLIZ VA O‘ZBEK XALQLARI MULOQOT XULQINING JINS BILAN BOG‘LIQ JIHATLARI

Sidiqjon Mirsobirovich Muminov

FarDU professori, filologiya fanlari doktori

Siddiqjon.mominov@bk.ru

Musharraf Ilhomovna Qo‘chqarova

FarDU lingvistika (ingliz tili) yo‘nalishi 1-kurs magistranti

musharrafkuchkarova616@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada asosiy e‘tibor ingliz va o‘zbek tilining ikkita milliy mintaqalarida erkak va ayol nutqining xatti-harakatlarini o‘rganishga va zamonaviy ingliz dialog nutqida rivojlanayotgan ma‘nolarning boy imkoniyatlarini amalga oshirishga qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *Muloqot, kompozitsiya, adresant, adresat, komunikant, funksional pragmatika, kommunikativ strategiya, kommunikativ taktika, gender omili*

Hozirgi vaqtda "jins" atamasi akademik adabiyotlarda "jinslarning o‘zaro bog‘liqligi“ ma‘nosida keng tarqalgan. Ushbu tushunchaga bo‘lgan qiziqish, asosan, so‘nggi 20 yil ichida insoniyat jamiyati genderning ijtimoiy tashkiloti talqinini qayta ko‘rib chiqqanligi bilan izohlanadi. Natijada, jinslarning o‘zaro bog‘liqligi hozirgi vaqtda ijtimoiy tashkilotning bir shakli sifatida qaralmoqda. Gender tadqiqotlarini ishlab chiqish jarayonida ikki bosqichni ajratish mumkin: biologik determinizm va gender tadqiqoti. Ushbu ikki bosqich o‘rtasida ko‘plab tilshunoslar, shuningdek, gender toifasining jinslarning biologik xususiyatlariga bog‘liqligini shubha ostiga olgan faktlarning dastlabki to‘planishining qisqa davri haqida o‘ylashadi. Olimlar bu davrni o‘tish davri deb atashadi.

Gender tadqiqotlari rivojlanishining birinchi bosqichining o‘ziga xos xususiyati - biologik determinizm - erkaklar va ayollar o‘rtasidagi psixologik, madaniy, xulq-atvor va intellektual farqlar, shuningdek, nutq xatti-harakatlarining o‘ziga xos xususiyatlari biologik jinsi bilan belgilanadigan haqiqatni tan olish edi.

Muloqot nutqida gender tushunchasining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganar ekanmiz, ko‘plab tadqiqotchilar, kommunikativ xatti-harakatlar strategiyasiga e‘tibor berishadi. Ko‘pgina olimlarning fikriga ko‘ra, erkak jinsiga mansub insonlar nutqi xatti-harakatlarida raqobatbardoshlik, erkinlik, biror narsaga egalik qilishga intilishni o‘z ichiga olganini kuzatishimiz mumkin. Bunday nutqlar "raqobatbardosh"nutqlar deb nomlanadi va "erkak" muloqoti kamroq suhbatdoshga yo‘naltirilgan; va aksincha o‘z tamoyillarini ifodalashga qaratilgan bo‘ladi

Ayol jinsiga mansub bo‘lgan nutqlarda esa ayollar kommunikativ xulq-atvor shaxslararo o‘zaro ta‘sirni, xushmuomalalikni va his-tuyg‘ularni ifodalashni nazarda tutadi ("kooperativ" tip). "Ayol" muloqoti suhbatdoshga, bir birini o‘zaro tushunishga va muloqotga qaratilgan bo‘ladi.

Har qanday madaniyatda ayolning ijtimoiy mavqei erkaknikiga nisbatan kamroq ahamiyatga ega ekanligi e'tirof etiladi, chunki erkakning ijtimoiy sohadagi faoliyati ayolning unumli bo'lmagan faoliyatidan farqli o'laroq ijtimoiy ahamiyatga egadir.

Nutq xulq-atvorining gender-sezgir modellari tabiat tomonidan belgilanmagan; ular jamiyat tomonidan "quriladi", ijtimoiy nazorat institutlari va madaniy an'analar tomonidan belgilanadi. Erkaklar va ayollar turli xil yoki o'xshash degan taxmin noto'g'ri. Jinsiy mansubligidan qat'i nazar, har bir shaxs teng imkoniyatlarga ega shaxsdir. Erkaklar va ayollarning har xil xarakterli xususiyatlari ularning u yoki bu jinsga biologik bog'liqligi bilan bog'liq emas. Va bu o'ziga xos xususiyatlar (fiziologiya va ruhiy holat) inglizcha "sex" va "gender" so'zlari orqali ma'nodorlik to'g'ri aks ettirilgan. G. Brandtning fikricha, "jins" biologik, fiziologik, tabiiy tug'ma xususiyatlar yig'indisidir, "gender" esa madaniy ta'sirga bog'liq bo'lgan erkaklar va ayollarning ruhiy farqini tashkil etuvchi nutq, xulq-atvor, shaxsiy o'ziga xosliklari majmuasidir (G. Brandt, 1998).

Inson yaralibdiki bir birlari bilan uzviy suhbatda bo'ladi va fikr almashadi. Ularning nutqi bevosita muloqot bilan bog'liq. L. Arlissning muloqot nazariyasi va bayonotiga ko'ra, "muloqot - bu hamma narsani o'rganishimiz vositasi", "u doimo suhbatdoshlarning dunyoqarashini aks ettiruvchi qimmatli yukni ko'taradi". (L. Arliss, D. Borisoff, 1996)

Shunday qilib, erkaklar va ayollar dunyoqarashidagi sezilarli farqlar muloqotga o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi. Dunyoqarash va shunga mos ravishda gender o'ziga xosliklari ifodalanadigan til va boshqa belgilar tizimlari tufayli muloqotni tildan ajratib bo'lmaydi.

Garchi muloqot haqida suhbatlashar ekanmiz "kommunikativ strategiya" va "kommunikativ taktika" kabi atamalarni ko'rib chiqish kerak. Kundan kunga bu mavzuga qiziqish ortib bormoqda, "strategiya" tushunchasi harbiy fan, iqtisod, siyosatshunoslik, psixologiya, tilshunoslik kabi ilmiy sohalarda o'rganilgan. Yuqorida aytib o'tilgan sohalarning har qandayida strategik yondashuv-jamiyat va shaxsning umumiy bilimlari va kognitiv modellariga asoslanadi. Tilshunoslikda kommunikativ strategiya va taktikalarni aniqlashning yagona yondashuvi mavjud emas. Bu borada O. Issers shunday fikr yuritadi: "kommunikativ strategiyalar kommunikativ maqsadlarga erishishga qaratilgan nutq operatsiyalari majmuasidir" (Issers, 2008).

O. Parshinaning fikricha, "kommunikativ strategiya - bu ma'ruzachining amaliy maqsadlari bilan belgilanadigan nutqning super vazifasi va muloqot maqsadiga erishish uchun muayyan vaziyatdagi nutq xatti-harakatlarining o'ziga xos yo'nalishi" (Parshina, 2007).

A. Lanskiy kommunikativ strategiyaga quyidagi ta'rifni beradi: "ma'ruzachining kommunikativ yoki kommunikativ bo'lmagan maqsadlariga va o'ziga xos muloqot sharoitiga ko'ra kommunikativ nutq xatti-harakatlarini tashkil etishni belgilovchi umumiy makromaqsad".

Yuqorida sanab o'tilgan ta'riflarni tahlil qilsak, kommunikativ maqsad tushunchasi kommunikativ strategiyani belgilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega degan xulosaga kelishimiz mumkin. Shunday qilib, kommunikativ maqsad muloqotning butun strategiyasini

belgilaydi va "u nutq uslubini, xabarning shakli va mazmunini, nutqning to'g'ri shaklini, muhitini tanlashda ifodalanadi.

Tadqiqotimizda biz kommunikativ strategiyani kommunikativ xatti-harakat yoki kommunikativ o'zaro ta'sirning bir qismi sifatida ko'rib chiqamiz, bunda ma'lum bir kommunikativ maqsadga erishish uchun bir qator og'zaki va og'zaki bo'lmagan vositalar qo'llaniladi, muloqot qiluvchilarning shaxsiyati va muloqot sharoitlari hisobga olinadi. Kommunikativ taktika kommunikativ strategiyani amalga oshirish vositasi vazifasini bajaradi va individual kommunikativ niyatlar bilan bog'liqdir.

Har qanday muloqot doimo og'zaki yoki og'zaki bo'lmagan o'zaro ta'sir bo'lganligi sababli, muloqot jarayonida uni amalga oshirish mexanizmining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash va bunday ta'sirga qarshi vositalarni izlash bugungi kunning asosiy muammolaridan biridir.

Olimlar ta'sirning ikki turini ajratib ko'rsatishadi: og'zaki va kommunikativ. Og'zaki ta'sirning imkoniyati va samaradorligini belgilovchi asosiy omillar:

1. Lingvistik - voqelikni o'zgaruvchan aks ettirishning izohlovchi omili, leksik sohada namoyon bo'ladi. Bu onga og'zaki ta'sir qilish mexanizmlariga asoslangan.

2. Ekstralingvistik – barcha semiotik, psixik, etnik-madaniy, ma'lumotlarga ijtimoiy talab omili, inson hayotining ijtimoiy, kognitiv va boshqa xususiyatlari.

3. Semiotik - lingvistik iboralarning maqsadlarga muvofiq mazmunli xilma-xilligi haqidagi fikr; ob'ekt yoki hodisani belgilashning lingvistik variantlari, kommunikantlar haqidagi maqsadlar, g'oyalarning mosligi yoki mos kelmasligi.

tanlashni tushunish va tuzatish.

4. Ijtimoiy - ma'lumotni tanlash va to'plash, salbiy va ijobiy tafsilotlarni o'zaro bog'lash (masalan, tanqidning mumkin bo'lgan elementlarini maqtash, ijobiy baholashni tanqid qilish), bilish va hisobga olish ommaviy ongning stereotiplari va miflari, obro'li bayonotlar.

5. Kognitiv - shaxsning axborotni qayta ishlash: inert idrok etish, dalillarni noto'g'ri talqin qilish, haqiqatning noto'g'ri aks ettirilishiga olib keladigan noto'g'ri tasodifiy aloqalarni idrok etish (Baranov, Parshin, 1990).

6. Nutq faoliyati - bilim olish, dunyoni bilish usullaridan biri. Lingvistik kompetentsiya. Bu aysberg tepasi bo'lib, uning etagida tasvirni aks ettirish, mantiqiy fikrlash kabi kognitiv qobiliyatlar mavjud. Unga asoslangan xulosa chiqarish, mavjud bilimlar asosida yangi bilimlarni olish, tuzish va bajarish

rejalar (Issers, 2002).

7. Adresatga psixologik – emotsional og'zaki ta'sir:

a) ishontirish (mantiqiy dalillar) – ong va aqlga tayanish;

b) taklif (hissiy dalillar) - his-tuyg'ularga murojaat qilish va adresatni murojaat qiluvchining maqsadlari uchun zarur bo'lgan psixologik holatga keltirish (Aristotel, 1978).

Muloqotdan ko'zlangan asosiy maqsad kommunikantlar o'rtasida o'zaro fikr almashish bo'lsada, tilshunoslar o'z ishlarida uning bundan boshqa yana bir qator funksiyalari mavjudligini alohida ta'kidlaydilar. Umuman, ijtimoiy muhit, nutqda, muloqotning turli bosqichlarida, erkak va ayol muloqot nutqida turli ta'sir natijasida turlicha namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Маҳмудов Н. Пресуппозиция ва гап // Ўзбек тили ва адабиёти, 1985, 6-сон, 29-б..
2. Адабиёт назарияси, академик М. К. Нурмухамедов таҳрири остида, 1-том, Тошкент: Фан, 1978, 264-б.
3. Мўминов С.М. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари. Филол. фанл. докт. дисс. – Тошкент, 2000. Б. 66..
4. Муминов, С., Эҳсонова, М. (2021). Linguapoetic features of English derivations in literary text. *Международный журнал языка, образования, перевода*, 4(2), 90-67.
5. Муминов, С., Мўминов, Ш. (2022). Шахс маънавиятини ўстиришда рағбатнинг ўрни ва унинг раҳбар мулоқот хулқида намоён бўлиши. // “Янги Ўзбекистон: барқарор ривожланишнинг ижтимоий-фалсафий, иқтисодий-сиёсий ва ҳуқуқий масалалари” мавзуидаги халқаро илмий-амалий конференция...
6. Mo‘minov, Sh.S. (2022). *Memuar, bag‘ishlov va marsiyalarda rahbar muloqot xulqiga xos qirralarning namoyon bo‘lishi. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(9), 689-694.
7. Мўминов, Ш.С. (2022). Раҳбар нутқининг таъсир ўтказиш усуллари. *Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 418-426.
8. Andreeva V. (2009). *Strategies and Tactics of Communicative Sabotage. Dissertation abstract, Kursk.*
9. Arliss L., Borisoff D. (1995). *Women and Men Communicating: Challenges and Changes. (2nd edition).* New York: Harcourt Brace.
10. Brandt G.A. (1998). *Woman’s Nature as a Problem: The Concept of Feminism. Social Sciences and Today*
11. Issers O. S. (2008). *Communicative Strategies and Tactics of Russian Speech. (5th edition).* Moscow: LKI.